

Adel en kerk in Pieterburen

DE BEZOEKER VAN DE KERK VAN PIETERBUREN KAN HET NIET ONTGAAN: PIETERBUREN KENDE ADELLIJKE INWONERS EN ZIJ HEBBEN RUIMSCHOOTS HUN SPOREN NAGELATEN IN DE KERK. MEER DAN IN VELE ANDERE GRONINGER KERKEN HEBBEN DEZE SPOREN DE EEUWEN GETROTSEERD.

Pieterburen kende tot 1903 één borg, het Huis ten Dijke, later meestal Dijksterhuis genaamd. De borg werd tot halverwege de negentiende eeuw vrijwel continu door haar eigenaars bewoond en het is dan ook niet verwonderlijk dat zij hun aanwezigheid aan de overige kerkgangers kenbaar hebben gemaakt. Hoewel het zwaartepunt van de adellijke herinneringen in de kerk in de achttiende eeuw ligt, zijn de opeenvolgende families die de borg bezeten hebben, alle in de kerk terug te vinden.

Focke en Ode ten Dijke

De oudst bekende bewoners van Dijksterhuis waren Focke ten Dijke en zijn vrouw Ode. Focke komt tussen 1406 en 1420 in archiefbronnen voor, altijd genoemd naar het huis dat hij bewoonde. Het is mogelijk dat hij de familienaam 'Ponta' voerde, waaronder zijn vrouw Ode later als weduwe vermeld wordt. Ode moet aanzienlijk jonger dan haar man zijn geweest en een hoge leeftijd bereikt hebben, want in 1464 was zij nog in leven. Zij overleefde haar zoon Abele ten Dijke en volgens het toen geldende recht erfde zij daarom de goederen van haar echtgenoot, die na diens overlijden omstreeks 1421 aan Abele waren gekomen. Zoals meer kinderloze weduwen trachtte Ode ten Dijke haar zielenheil te bevorderen door schenkingen aan kerken en kloosters te doen en geestelijke lenen met altaren te stichten. Haar testament uit 1448 bevat een uitgebreide lijst van legaten aan geestelijke instellingen en priesters. Zo bepaalde zij dat zij begraven wenste te worden bij haar man in de kerk van Pieterburen en vermaakte daarvoor maar liefst 50 rijns gulden ten behoeve van een nieuw kazuifel voor de pastoor en een gouden bloem voor op de koorkap die haar man eerder had geschonken. De kerk kreeg verder nog 60 rijns gulden voor het onderhoud van het gebouw. Haar pastoor, heer Ayteke, vermaakte zij 31 rijns gulden, haar beste paard, zeven zilveren lepels en een zilveren beker. De inkomsten van de Sint-Anthoniusprebende te Pieterburen, dat zij eerder gesticht had, vergrootte zij ten slotte met jaarlijks een koe, 4 mud rogge en 2 rijns gulden.

Van haar niet onaanzienlijke schenkingen is helaas niets

FOTO: INSTITUUT VOOR LITTOGRAFIEWETENSCHAP RU GRONINGEN

1 Rouwbord uit 1613 voor de watergeus Diederick Sonoy († 1597) en zijn in 1584 overleden vrouw

meer zichtbaar. De enige herinnering vinden we op de klok uit 1553, waarop vermeld wordt 'Vrou Odo tho Dika heft dese klock eirst laten geten'. Blijkbaar heeft zij naast de genoemde legaten de kerk ook nog verrijkt met een nieuwe klok, die honderd jaar later werd hergoten maar nog wel haar naam vermeldt.

De familie Rengers

De erfgenamen van Ode ten Dijke waren haar vier nichten. Een van hen, Frouke Schultinge, was al overleden toen Ode in 1464 het Huis ten Dijke schonk aan haar weduwnaar, Johan Rengers van Scharmer, ten behoeve van hun zoon Dimer. Deze laatste bewoonde het huis tot zijn dood omstreeks 1510. Onder hem zal aan het eind van de vijftiende eeuw het nieuwe koorgewelf van de kerk tot stand zijn gekomen. De gewelfschotels in het koor geven de wapens van

2 Gedenksteen ter gelegenheid van het nu verdwenen portaal in de toenmalige westmuur van de kerk (in 1805 verplaatst)

zijn ouders, Rengers en Schultinge. Helaas zijn deze tegenwoordig wit geverfd, waardoor ze de argeloze bezoeker nauwelijks opvallen. Hopelijk zullen zij te zijner tijd weer van de oorspronkelijke kleuren worden voorzien.

Daarmee zijn de oudste herinneringen aan de borgbewoners van vóór de Reductie in de kerk uitputtend behandeld. Verwonderlijk is dat niet. Ongetwijfeld zullen de families Ten Dijke en Rengers hun namen en wapens vaker aangebracht hebben. Kerken kenden vele mogelijkheden om met namen en wapens de sociale positie van de lokale adel zichtbaar te maken. Zeker in de katholieke periode werden kerken ruim gestoffeerd en de bewoners van het Huis ten Dijke zullen de kans om zichzelf een plek daarbinnen te gunnen niet onbenut hebben gelaten. De ramen waren ongetwijfeld van gebrandschilderd glas in lood met de wapens van de schenkers voorzien, maar die trotseren zelden de eeuwen. Ook de grafzerken van Focke en Ode ten Dijke of hun erfopvolgers zijn verloren gegaan; de klok en het oude meubilair zijn vervangen. Gewelfschilderingen, liturgische gewaden met geborduurde wapens of andere voorwerpen die in de katholieke eredienst een rol speelden, zijn na de Reformatie doelbewust de kerkdeur gewezen.

De familie Manninga

De kleindochter van Ditmer Rengers, die het Huis ten Dijke erfde, huwde met een lid van het Oostfriese geslacht Manninga. Deze familie bezat de borg anderhalve eeuw. De Manninga's waren al vroeg de Hervorming toegedaan en we hoeven dus niet te verwachten dat zij de kerk met altaar-

stichtingen en liturgische voorwerpen verrijkt hebben. Ook andere sporen van hun aanwezigheid vinden we in de kerk nauwelijks meer terug.

De eerste na-middeleeuwse herinneringen aan de borgbewoners zijn van iemand die een belangrijke rol speelde in de Reformatie in de Nederlanden: de bekende watergeus Diederick Sonoy. Zijn dochter was gehuwd met Luert Manninga. In 1594, toen Stad en Lande met de Reductie definitief aan Staatse zijde kwamen, vestigde hij zich met zijn dochter in Pieterburen. Drie jaar later kreeg Sonoy een beroerte, "uyt een melancolyk humeur, die hij in Engeland gevat hadde, met berovinge van sijn sinnen. Durende sijne siekte kreeg hij een ongeluk dat hij bij 't vuur wesende, sijn hemde begon te branden en sijn rugge wat quetste". Hij overleed enige dagen daarna, op 2 juni 1597, en werd begraven in de kerk. Bij zijn begrafenis zou Willem Lodewijk van Nassau, stadhouder van Friesland en Groningen, persoonlijk aanwezig zijn geweest. In 1613 werd voor hem en zijn in 1584 overleden vrouw een rouwbord vervaardigd dat nog steeds in de kerk hangt (afb. 1).

De familie Horenken

De borg bleef nog enige generaties in de familie Manninga, tot Diedericks achterkleinzoon Doedo Manninga († 1671). Ten Dijke werd verkocht aan zijn neef, de stad-Groninger Egbert Horenken. Het huis bleef daarmee wel binnen de familie, want Egbert was gehuwd met Sibilla Horenken, een dochter van Doedo's zuster Bele Manninga. De wapens van het echtpaar Horenken-Horenken zijn nog altijd zichtbaar

op een zilveren belletje aan de collectezak, dat tegenwoordig in een kluis wordt bewaard. Het is adellijk prachtvertoon op zeer bescheiden schaal, maar iedere kerkganger in Pieterburen werd er wekelijks van dichtbij mee geconfronteerd. Ook op het orgel werd het dubbele wapen aangebracht.

Hun zoon Gerhard Horenken (1663-1712) volgde hen op als bewoner van Dijksterhuis. Onder hem werd in 1698 een nieuw portaal gebouwd in de toenmalige westmuur van de kerk en hij liet zijn naam met die van de predikant in een gedenksteen vereeuwigen (afb. 2). Bij de bouw van de huidige toren is de steen in 1805 aan de binnenzijde van de oostelijke torenmuur herplaatst. Gerhard Horenken was gezegend met vijf dochters, van wie de oudste Dijksterhuis erfde en wederom aan een ander geslacht bracht dat het tot de ondergang van de borg zou bezitten: de familie Alberda van Menkema en Dijksterhuis. Het zijn vooral de herinneringen aan deze familie uit de achttiende eeuw die de adellijke inrichting van de kerk tegenwoordig bepalen. Willem Alberda en Margaretha Josina Horenken lieten hun wapens aanbrengen op de windvaan en de herenbank (afb. 3).

In het koor vallen tegenwoordig vooral de twee fraaie rouwborden voor Gerhard Alberda van Dijksterhuis (1705-1784) en zijn vrouw Susanna Elisabet Alberda van Menkema (1707-1744) op. Door dit huwelijk kwamen Menkema en Dijksterhuis is één hand, namelijk van hun zoon Unico Allard. Hij of zijn vader was vermoedelijk opdrachtgever van de preekstoel met het wapen Alberda, waarover elders in dit tijdschrift meer.

De negentiende eeuw

Hoewel Dijksterhuis tot zijn sloop in 1903 adellijke bewoners gekend heeft, kwam in de eerste helft van de negentiende eeuw een einde aan het adellijk prachtvertoon, net als in andere kerken. De nieuwe toren werd in 1805, ter ver-

4 Negentiende-eeuwse boekenkist met de initialen van de Heer van Dijksterhuis op het deksel

3 De herenbank in het koor met de kwartieren Alberda-Horenken in het opzetstuk

vinging van de oude losstaande toren, gebouwd toen Goosen Geurt Alberda Dijksterhuis bewoonde. Zijn naam werd vereeuwigd in de nog bestaande gedenksteen boven de oostelijke ingang.

Zijn rouwbord uit 1830 is in zijn eenvoud maar een schaduw van de prachtige oudere rouwborden met 16, 32 of zelfs nog meer kwartieren: het vertoont niets anders dan het wapen Alberda en de overlijdensdatum van de betreurde. Maar het kan nog eenvoudiger: de negentiende-eeuwse kist met kerkboeken geeft niets meer dan de letters HVD, waarvan de goede verstaander maar moet raden dat met deze letters de adellijke Heer van Dijksterhuis bedoeld is (afb. 4).

Na het overlijden van Goosen Geurt Alberda kwam de borg aan zijn zuster Willemina Jeanne, voor intimi tante Mijntje. Te harer gedachtenis is enkele jaren geleden op het kerkhof een steen geplaatst. In 1902 kwam met de verkoop van de borg op afbraak een definitief einde aan de relatie tussen adel en kerk in Pieterburen. De negentiende-eeuwse sporen van de bewoners van Dijksterhuis zijn verwaarloosbaar in vergelijking met die die door hun achttiende-eeuwse voorouders zijn aangebracht en de kerk in hoge mate bepalen. De adel als 'meesters van de presentatie', zoals hij wel door historici is genoemd, had geheel afgedaan. De borg werd, als laatste in de provincie, kort daarna gesloopt, maar de kerk van Pieterburen vertoont gelukkig de glans van de vroegere adel in de Ommelanden tot op de dag van vandaag.

Redmer Alma (redmer.alma@drentsarchief.nl) studeerde wiskunde en informatica aan de Rijksuniversiteit Groningen en is werkzaam bij het Drents Archief in Assen. Tevens is hij redactielid van Groninger kerken.